

Röportaj: Doç. Dr. Özlem Genç

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Üyesi

1- Orta Çağ Avrupası takvim ve zaman konusunda da Antik Yunan ve Roma'nın mirasçısı mıydı hocam?

Evet, Orta Çağ Avrupası sadece yıl hesaplama sistemini değil ay ve gün tanımlama sistemini de Roma'dan miras almıştır. Önce kısaca Antik Yunan'dan bahsedeyim. Yunanlar sayı ve zaman hakkında bilgi sahibi olmayı çok önemsiyor, bunu bilen insanları çok takdir ediyorlardı. Sebebi takvimle ya da zamanla ilgili bilgilerden ekonomi, tarım, gemicilik ve savaş gibi pek çok alanda yararlanıyor olmalarıydı.

Antik Roma takvimi ile ilgili söylenecek çok şey var. İlk olarak zamanın gece yarısı başladığını, günün saatinin güneşin doğuşundan batışına kadar olduğunu ve günün *horae* adı verilen 12 parçaya bölündüğünü söyleyelim. Güneşin batışından doğuşuna kadar olan gece ise 3 saatlik 4 bölümden oluşuyordu. Bir hafta, *nundinae* denilen alışveriş günü de eklendiği için, 8 gündü. Günler özelliklerine göre ayrılıyordu. Örneğin *fasti* günlerinde davalar görülebilir, *nefasti* günlerinde görülemezdi, dini törenler yapılırdı. *Feriae* günlerinde festivaller düzenlenirdi.

Hesaplama ve tarih belirtme sistemi bize göre çok değişti. Örneğin ayın ilk gününe *Kalendae* (Kalendler), 5. ya da 7. gününe *Nonae* (Nonalar) ve 15 ya da 13. gününe *idus* (idler) diyorlardı. Roma döneminde tatil günlerinin (*fasti*) listesini tutmak, gökyüzünü gözlemleyerek ayın konumuna göre her ayın ilk gününü, başlangıcını (*Kalendae*) duyurmak rahiplerin göreviydi. O gün rahip halkın önüne çıkar ve “*calo te, Iana Novella*” (*seni çağırıyorum, Yeni Ay*) diyerek Ay'a hitap ederdi. Bu nedenle ayın ilk gününe Latince *duyurmak, ilan etmek* anlamlarına gelen *calo,-are* filinden türettikleri *kalendae* adını verdiler. İngilizce takvim manasına gelen *calendar* kelimesi de buradan gelmektedir.

Aylar 30 ya da 31 gündü ama 1'den 30 ya da 31'e kadar sıralanmıyordu. Bunun yerine, geriye doğru hesaplama vardı, tarih verilirken gelecek *nonalar, idler* ya da *kalendler* den önceki kaçınıcı gün olduğu söyleniyordu. Örneğin 11 Mart'ı belirtmek için *ante diem quintum idus Martias* (Mart'ın idus'undan önceki 5. gün) diyorlardı. Bu yöntem, azizlerin isimlerinin soluna sütunlar halinde kısaltmalar ve roma rakamları listelenerek uygulanıyordu.

Romalılar bilinen en eski takvimlerinin bir kısmını Yunanlardan ödünç almışlardır. Bu takvimde 30 günlük 6, 31 günlük 4 olmak üzere 10 ay ve 304 gün vardı, yıl mart ayıyla başlıyor, aralık ayı ile sona eriyordu yani kışın ortasına düşen 61 günü dikkate almamışlardı, burası boştu. Bu takvimi Roma'nın efsanevi kurucusu Romulus'un MÖ 700'lerde açıkladığı tahmin edilmektedir. Geleneğe göre Roma'nın 2. kralı Numa Pompilius takvimin başına ocak ve sonuna şubat aylarını ekleyerek boşluğu doldurdu, yıl 355 gün oldu. MÖ 452'de *decemvirler* (10 kişilik kamu görevlisi heyeti) şubat ayının ocak ile martın arasına

konmasına karar verdi. Romalılar çift sayıların uğursuz olduğuna inanıyordu, bu nedenle 28 gün olan şubat ayı hariç, ayları 29 ya da 31 gün uzunluğundaydı. Şubat ayının çift sayıda kalması sorun değildi çünkü bu ayı cehennem tanrılarına adanmışlardı. Bu durumda 31 günlük 4 ay, 29 günlük 7 ay ve 28 günlük bir ay toplandığında gün sayısı 355 oluyordu. 355 tek sayıdır. Bu nedenle kral, *Mercedonius* (bazı yerlerde *Mercedinus*, *Interkalaris* ya da *Intercalaris* olarak da geçer) adında 22 ya da 23 günlük fazladan bir ayın eklenmesini istedi. Bu ayı, her iki yılda bir 23 ya da 24 Şubat'ın ardına gelecek ve şubat ayının son günleri bu *Mercedonius*'un sonuna taşınacak şekilde takvime eklediler. Bazı yerlerde 23 Şubat ile 24 Şubat arasına eklendiği ve 27-28 günden oluştuğu belirtilir. Ayın adı Latince *merces* yani *maaş/ücret* kelimesinden geliyordu çünkü çalışanlara yılın bu zamanında ücret ödeniyordu. Anlamı *çalışma ayı* idi.

Bu eklemeye iş daha da karmaşıklaştı çünkü ekleme işini yapan yüksek dereceli rahipler işlerini her zaman yerine getirmediler ve sorunlar başladı. Astronom Alexandrian Sosigenes'in tavsiyesi ve yardımıyla Julius Caesar kapsamlı bir reform emri verdi.

2- Jülyen takvimi ne gibi değişiklikler getirdi?

Öncelikle Orta Çağ boyunca Mısırlı uzmanların önerisiyle, MÖ 45/46'da Julius Caesar tarafından yaptırılan Jülyen Takvimi'nin kullanıldığını belirtmek gerekir. Sadece güneşi temel alan, ocak ayıyla başlayan bir takvimdi, genelde farklı Paskalya tarihleriyle başlayan litürjik takvime benzemiyordu. Bu takvim eski usul takvimdir. Yeni usul denen ise 1582'de Papa 13. Gregorius'un yaptırdığı Gregoryen takvimidir. Jülyen takviminde 365 gün + bir çeyrek gün ve bu çeyrek gün tam gün haline geldiği için, her 4. yılda fazladan bir gün vardır. Takvimde 24 Şubat iki kez yazılır ve bu yıl *annus bissextilis* (*artık yıl*) olurdu. Aslında kelime anlamı *bis* (*iki kez*) ve *sextus* (*altıncı*) kelimelerinden gelir, bunun sebebi ise 24 Şubat'ın takvimde yazılırken Mart'ın kalend'inden önceki 6. gün şeklinde yazılmasıdır.

Jülyen takviminde ekinokslar (*aequus-nox*: gün-tün eşitliği) uygun zamana denk getirilmiş, mevsimlerle takvim uyumlu hale gelmiştir. Dörde tam bölünemeyen yıllar 365 gün olurken, bu yıllardan artan çeyrek günler her 4 yılda bir, 23 Şubat'tan sonra bir gün olarak eklenir, yani artık yıl 366 gün olur. Yılın 12 ay kalabilmesi için de artık yıllarda 6 ay 30, 6 ay 31 gün olacak şekilde düzenlenmiştir. Caesar yılın, Mart ayının sonundaki ilkbahar ekinoksuyla değil, ocak ayı ile başlamasına karar vermiştir çünkü ocak ayı başlangıçlar, kapılar/geçişler/girişler ya da gökyüzü tanrısı Janus'a adanmıştır. Genellikle, dışarıdaki soğuk hava ile mücadele edilen, ılık kalmak için yenen ve içilen bir masada resmedilmektedir. İngilizcede ocak ayı için kullanılan *January* kelimesi de buradan gelmektedir. Daha önce *Quintilis* (Temmuz) ve *Sextilis* (Ağustos) olarak adlandırılan aylar, Caesar ve sonrasındaki imparator Augustus'un onuruna *Julius* ve *Augustus* olarak adlandırılmıştır. Caesar'dan sonra bu takvim Jülyen takvimi olarak kabul edilmiştir. Yanlış bilmiyorsam Doğu Ortodoks kiliseleri tatil hesaplamalarını bu takvime göre yapıyorlar.

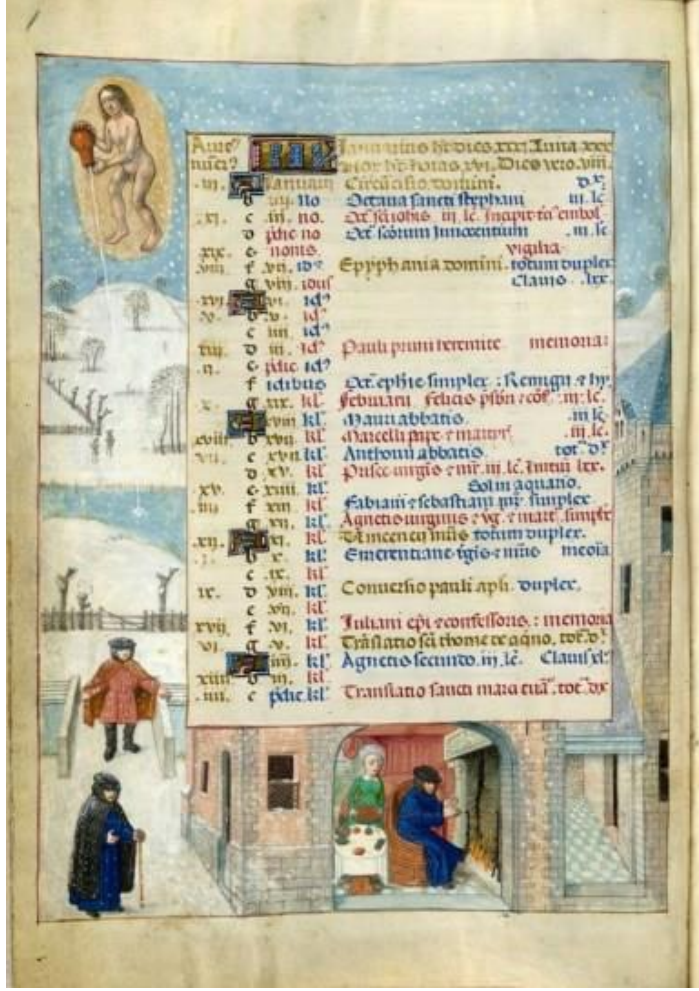
Roma'da zengin kesimin zaman hesaplamasına önem verdiği de bilinmektedir. Aristokrat Romalılar evlerine, bakımlarını kölelerinin yaptığı güneş ve su saatleri yaptırıyorlardı. Hatta Vitruvius'un Mimarlık Üzerine adlı eserinde (bu eseri Çiğdem Dürüşken hoca Türkçeye

çevirdi) mimarlara bu tür saatler yapmaları öğretilmektedir. Bu bölümde ayrıca burçlar kuşağı ve gezegenler, ayın evreleri, güneş ve takımyıldızları ve astrolojiye dair çok kıymetli bilgiler de vardır.

3- Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde takvim ya da zaman hesaplaması nasıldı?

Hıristiyanlığın ortaya çıkıp yayılmaya başladığı ilk dönemlerde zaman hesaplaması hiç kolay olamadı çünkü dönemin ilk Hıristiyan düşünürlerine göre uzun süreli zaman hesaplaması astrolojiyi teşvik ediyordu ve astroloji Tanrı'nın işlerine karışmak demektir. Kısa vadeli hesaplama yapıldığında ise insanoğlu içinde bulunduğu anı istediği gibi kullanabileceğini sanıyordu ama bu doğru değildi. Sadece dünyevi ve önemsiz şeyler sayılabilir ve ölçülebilirdi, Tanrı'nın insana bahsettiği ömür ya da Hz. İsa dönene kadar kiliseye verilen selamet zamanı ölçülemezdi. Bu nedenle zamanın hesaplanıp yazılmasına çok sıcak bakmıyorlardı. Hıristiyanlığın bu ilk dönemi *computus* kelimesinin tartışılmaya başlandığı dönemdir.

Hıristiyanlık Filistin'den Roma İmparatorluğu'nun tümüne yayılırken pek çok farklı zaman hesaplaması ile karşılaşmıştır. Bunlardan sadece üçü kilise tarafından oluşturulan kilise takviminin gelişmesine etki etmiştir. Bu üç sistemin her biri astronomik temellidir. İlk Hıristiyanlar Yahudi takvimine de aşinadılar. Onun temel özellikleri Eski Ahit'ten öğrenilebilir. İlk Hıristiyanlar zamanın hesaplanmasına önem verip ve bunun için sistemler geliştirmeye çalışmışlardır. Aslında riayet ettikleri Litürji onları buna mecbur ediyordu. Litürjik hayatlarının zaman çerçevesi için Yahudilerin 7 günlük hafta sistemini benimsediler. Hz. İsa'nın doğumunu, ölümünü ve yeniden doğuşunu vurgulamak için de zaman hesaplamasına ihtiyaçları vardı. Yahudilerdeki Şabat Günü 2. yüzyıl kilise babaları tarafından Rabb'in Günü olarak Hıristiyanlığa uyarlandı. Konstantinopolis'te 321'de Konstantinus tarafından yayımlanan bir kararname ile, çiftçilerin değil ama kentte yaşayan vatandaşların pazar günleri çalışmaması, bugünde dava görülmemesi ilan edildi. Askerlerin tek seçeneği Tanrı'ya ibadet etmek olsun diye askeri talimler de sınırlandırıldı. Resmi pazar günleri haftanın ilk gününe alındı. Ardından 325 İznik Konsili'nde Paskalya yortusu da standart hale getirildi. 400 yılında imparator pazar günleri oynanan oyunları ve tiyatro gösterilerini de yasakladı. Ardından gelen sorun gelecekteki Paskalya tarihlerini belirlemek oldu. Bunun için çeşitli sistemler ve tablolar geliştirdiler.

Bir Elyazmasında Ocak Ayı

4- Paskalya tarihlerini belirlemek için çok mu uğraştılar?

Evet, çok uğraştılar. 525 yılında papa, rahip Dionysius Exiguus'u bir sonraki yılın Paskalya tarihini hesaplamak için görevlendirdi. Bunu, o zamana kadar Yunanca eserleri Latinceye çeviren İskenderiyeli âlimler yapıyordu. Dionysius Paskalya tablosu için Hz. İsa'nın dirilişini başlangıç tarihi olarak belirledi. Hz. İsa zamanın efendisiydi ve dünyevi varoluşu insanoğlunun zaman çizelgesine dâhil edilebilirdi. 532'den 626'ya kadar 5 adet 19 yıllık ay döngüsündeki Paskalya pazarlarını hesapladı. Artık kilise takviminin tarihleri için bu tabloya bakmak yeterliydi, her yıl yeniden hesaplamak gerekmeyecekti. Cassiodorus bu tablolar yerine, Dionysius'un kurallarını güncelleştirdi, kapsamını genişletti ve normal günlere, aylara ve yılbaşlarına da uyguladı. İki saat tasarladı, biri güneş saatiydi ve gündüz içindi, diğeri su saatiydi ve gece içindi ama su saatinde sürekli su ayarı yapmak gerekiyordu, boruları çabuk tıkanıyor ya da donabiliyordu.

5- Computus nedir?

Orta Çağ Avrupası'nda tarih ve saat *computus* yöntemiyle belirleniyordu. *Computus*, Yedi Özgür Sanat'ın temel iki ayağından biri olan *Quadrivium* içindeki bir daldı. Dönem âlimleri tarafından bile anlaşılması çok zordu ama *quadrivium* çalışanlar bilmek zorundaydı. Bugün kullanılan *computer* kelimesi bu kelimedenden gelmektedir.

Computus kelimesi Latince “hesaplamak, parmak hesabı yapmak” anlamına gelen *computare* fiilinden gelmektedir. Romalılar hesap taşlarıyla hesaplamak için *calcularre* fiilini kullanıyordu. Bu iki fiilin isim halleri olan *calculatio* ve *computatio* kelimeleri pek çok anlamda kullanılıyordu. *Computus* kelimesi 4. yüzyılda kabul görüp kullanılmaya başlandı. İlk kullanan 335'te astroloji hakkında bir ders kitabı yazan Julius Firmicus Maternus idi. Bundan sonra artık sayma anlamında değil, hesaplanmış ve gözlemlenmiş gezegen yörüngelerinin astrolojik yorumu anlamında kullanılmıştır. (ayrıntılı bilgi için Arno Borst'un *Computus* adlı kitabına bakmanızı öneririm, Türkçe çevirisi de mevcut.)

6- Bede'nin zaman üzerine yazdığını biliyoruz, onun ne gibi bir etkisi oldu?

Eserlerini hep öğrencilerine yararlı olmak için kaleme alan Muhterem Bede, zamanın hesaplanmasına çok önem vermişti ve bunu astrolojik merakla değil, litürjik bir sorumlulukla yapıyordu. Gerçi ona göre Tanrı tarafından oluşturulan zaman, insan tarafından ölçülemezdi ama yine de bu konuda çalıştı. 703 yılında yazdığı *Liber de temporibus* (Zamanlar Hakkında Kitap) adlı eserinde 16 kısa bölüme yer verdi. Bu eser bütün olarak kısa bir eserdı. Sonradan 725'te bitirdiği daha uzun olan *De temporum ratione*'yi (Zamanların Hesabı) yazdı. Halk bu dönemde günü bölge ve mevsime göre değişen 12 saate bölüyordu, çünkü bu hesaplama kilisedeki dua saatleri ve tarlada ekin biçme zamanına çok uygundu. Bede, her biri eşit uzunlukta 24 saate bölmeyi teklif etti. 532-1063 arasındaki Paskalya tarihlerini belirledi. Orta Çağ boyunca eserlerinin pek çok kopyası yapıldı. Yeni teknik terimler bulmadı ama kullandığı terminoloji bu konuda çalışanlar tarafından kullanıldı. Zamanın hesaplanması yani *computus* geleneğine çok katkısı oldu.

7- Orta Çağ Avrupası'nda takvimlerin işlevleri ya da özellikleri hakkında neler söylenebilir hocam?

Orta Çağ Avrupası'nda takvimler bugün ile aynı işlevde, günü belirtmek için kullanılıyordu. Yalnız tarihleri bizden daha farklı şekilde veriyorlardı. Her günün önemi o günde kutlanan yortudan kaynaklanıyordu. Orta Çağ takvimlerinde listelenen yortular çoğunlukla azizlerin günleriydi, bu günler ölüm günleriydi ama genel inanişaya göre aslında doğum günleriydi (*dies natalis*) çünkü cennete gidiyorlardı. Yortuların çoğu azizlerin ölümlerini hatırlamak içindi ama istisnalar da vardı. Vaftizci Yahya'nın doğum günü olan 24 Haziran gibi bazı önemli azizlerin hayatlarındaki önemli bir gün ya da olayın günü de yortu günü olabilirdi. Rölüklerin bulunuş tarihi ya da bir yerden bir yere nakli de yortu olarak kutlanabilirdi. Bazı yortular evrenseldi, tüm kiliseler kutlardı ama takvimler daha çok yerel kutlamalara yer verirdi. Paris takvimleri örneğin daima şehrin koruyucu azizi Aziz Genevieve'in yortusunu kırmızı

harf ile verirdi. Fransa takvimlerinin tümü ülkenin koruyucu azizi, Aziz Denis'in yortusunu verirdi. Takvim nerenin takvimiye oranın önemli olaylarından, kişilerinden bahsederdi. Bazı takvimler Fransiskanlar ya da Dominikanlar gibi dini tarikatlar için yapıldı.

Öte yandan Orta Çağ takvimleri Paskalya ya da Gül Paskalyası gibi tarihi değişken olan günleri asla vermezlerdi. Takvimlerde sıklıkla yerel dil kullanılırdı ama Latince kullanımı da çok yaygındır. Azizlerin isimleri genelde Latince yazılırdı. Azizlerin isimleri genitivus halinde (Felicis, Mauri gb.) yazılırdı çünkü ismin önünde yortu (*festivitas*) kelimesinin var olduğu varsayılırdı. Türkçeye çevirirsek *Felix'in Yortusu*, burada *-in* ekini veren genitivus halidir. Takvimlerde "yortu" kelimesi yazmıyor, sadece "*Felix'in*" ifadesi yer alıyordu. Aynı adlı azizler varsa azizin adından sonra yine aynı casusta rahip için *presbri* (presbiteri'den) ya da başrahip için *abbis* (abbot'dan) yazılıyordu. Bazı önemli yortular haftalık olarak kutlandığı için takvimlerde kutlamanın bittiği günün karşısına yazılıyordu. Örneğin Aziz Stephen yortusu aslında 26 Aralık olmasına rağmen 26 Aralık'a değil, bir haftalık kutlamanın sonu olan 8. güne yani 2 Ocak'a yazılıyordu. Genelde yıl boyunca rutin olarak kutlanan yortuların çoğu siyah ya da koyu kahverengi yazılıyordu. Önemli yortular çoğunlukla kırmızı ile ama bazı lüks takvimlerde mavi ile yazılıyordu.

Orta Çağ Avrupası'nda takvim, anlayabilenler için adeta bir kilise yılının haritası gibiydi. Tarihleri verirken Roma takvim yöntemi kullanılır ama buna ek olarak azizlerin yortu günleri ve diğer dini bayramlar listelenir, ayın evreleri belirtilirdi. Ayrıca takvimlerdeki kenar boşluklarına o ay hangi iş yapılacaksa o iş (örneğin aralık ayı domuz kesim ayıdır ve bu ayın olduğu sayfalara bu konuda resimler yapılırdı), (daha çok geç dönemde) top oynama, ata binme gibi boş zaman aktiviteleri, o ay anılacak azizlerin tasvirleri ve aya ait olan burçların sembolleri de resmediliyordu.

Takvimler bazı yerlerde meclislerin toplanma zamanını belirlemek için de işe yarıyordu. Örneğin bazılarına göre Anglo Sakson İngilteresi'nde *Witenagemot* ya da *Witan* denilen meclisler periyodik olarak yılda üç kez toplanırdı: Noel zamanı Gloucester'da, Paskalya zamanı Westminster'da ve Gül Paskalyası (Hamsin Yortusu, Paskalya'dan sonraki 7. hafta) zamanı Winchester'da. Elbette bu yerler ve tarihler değişebilirdi ama mühim günlerin tarihlerinin başka faaliyetler için de önemli olduğu gerçek olmalıdır.

Azize Katherine'in Yortu Günü, Kırmızı Renkle Yazılmış

8- Takvimlerde gün, ay, yıl nasıl yazılıyordu?

Yukarıda Antik Romalıların ayın günlerini belirtmek için kullandığı üç ana noktadan bahsetmiştim. Orta Çağ Avrupası'nda da aynı durum geçerliydi. Kısaca tekrar etmek gerekirse; büyük harflerle yazılan KL harfleri sayfanın en üstünde solda bulunurdu, ayın ilk günü demektir. Idus adını bölmek anlamına genel Etrüskçe *iduar*e fiilinden alıyordu, dolunay yani ayın ortasıydı, genellikle 15'iydi. Nonae ise idus'dan önceki dokuzuncu gündü, zaten kelime anlamı da budur. Biz bugün ayı haftalara bölüyoruz ama Orta Çağ Avrupası'nda insanlar *kalendae*, *nonae* ve *idus*'a bölüyorlardı. En uzun bölüm *kalendae* idi, diğer ikisinin toplamından bile uzundu. Bunun nedeni iki ay evresini kapsamasıydı. 31 gün olan aylarda (mart, mayıs, temmuz, ekim) idus ayın 15'i, diğer aylarda 13'ü idi. *Kalendae* kısmında 16-19 gün, *nonae* kısmında 4-6 gün ve *idus* kısmında her zaman 8 gün vardı. Bunlar ayın evrelerine göre belirleniyordu. Takvimler gün ve aylara göre düzenlenirdi.

Orta Çağ Avrupası'nda takvimlerde *kalendae*, *nonae*, *idus* kullanımı devam etmekle birlikte yeni sistemlerden ekler de oldu. 1000 yılından önce birçok takvim aylardaki günleri birden 30'a kadar sıralıyordu. Bazıları *dies sexta Aprilis* ve ardından gelen günü de *dies quinta Aprilis* olarak yazdıklarında bu anlaşılmasını kolaylaştırıyordu ama eski sisteme uyarak *nonae Aprilis* ya da *8 idus Aprilis* yazdıklarında bunu anlamak daha zordu. Bu dönemde yıl ve aydan haftaya geçişlerde de antik dönemdeki sistem kullanıldı.

Orta Çağ Avrupası'nda yılın hangi yıl olduğunu belirtmek için, *indictio* adı verilen bir sistem de kullanılıyordu. 15 yıllık vergilendirme döngüsünün kullanıldığı bir sistemdi. Bu sistemde yılı belirtmek için o yılın kaçınıcı *indictio*'da olduğu yazılırdı. Bu sayı en fazla 15 olabilirdi sonra tekrar bire dönüliyordu. 1 Eylül 312'de Büyük Konstantinus ile başladı ve 1806'ya kadar kullanılmaya devam etti. Astronomik bir önemi yoktu ve her zaman da takvim yılını temel almazdı. Üç türü vardı: Papalığın ya da Roma'nın kullandığı ve yılın ilk günü (25 Aralık, 1 Ocak ya da 25 Mart) ile başlayan, Yunanlarda ya da Konstantinopolis'de kullanılan 1 Eylül'de başlayan ve Konstantinus'un ya da imparatorluğun adıyla anılarak 24 Eylül'de başlayan. Bu sistem erken Orta Çağ'da bazı ayrıcalıklar, özel yönetmelikler ve yasal belgelerde kullanılmaya devam etti. 13. yüzyıldan itibaren noterler tarafından düzenlenen belgeler hariç önemini kaybetti.

9- Orta Çağ Avrupası'nda yazılmış takvimlerden ne gibi bilgiler edinebiliriz?

Aslında pek çok konuda bilgi edinebiliriz. Öncelikle takvim kullanımı elyazmasının nerede yapıldığı konusunda bilgi verir. Paris takvimleri genelde Paris'te yapılmıştır çünkü ithal etmek zorunda değillerdi, burada yapılabiliyordu. İngiliz takvimlerini içeren pek çok kitap, Fransa ya da Flanders'ta üretilmiştir. İki yer de İngiltere'ye çok sayıda elyazması ihraç ediyordu. Bu İngiliz takvimleri köken hakkında bilgi vermezler. İspanya takvimlerini barındıran pek çok kitap ise Belçika'da üretilmiştir.

Gördüğümüz kadarıyla takvimlerde azizler baskın ama başka önemli olaylardan da bahsediliyor, örneğin Hz. İsa ve Hz. Meryem'in hayatındaki önemli olayları görebiliyoruz ancak takvimler Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi, yeniden dirilmesi, göğe yükselmesi ya da

hamsin yortusundan (Kutsal Ruh'un havariler üzerine iniş) bahsetmezler çünkü bunların tarihleri çok değişkendir, Paskalya tarihine bağlıdırlar, yıldan yıla değişirler. Orta Çağ takvimleri bu yüzden değişken takvimlerdir, sürekli yıldan yıla yeniden hazırlanırlar.

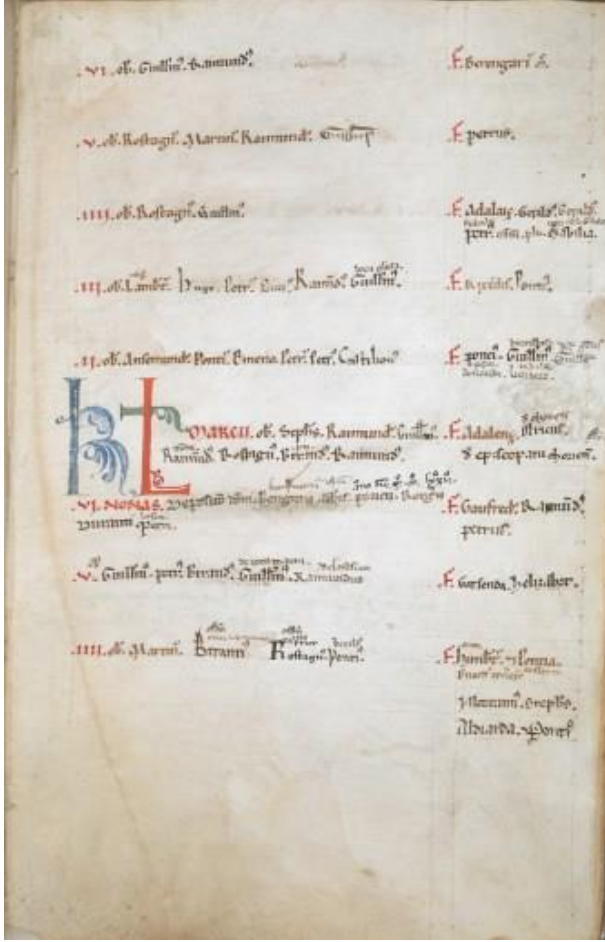
Halkın batıl inanışlarıyla ilgili de bilgi edinebiliriz. Takvimlerdeki aylar sıklıkla Mısır Günleri denilen kötü şans günlerini de içerirdi. Bunlar takvim içinde tarih olarak listelenir ve takvim sayfasının üst kısmında dizeler halinde görülürlerdi. Bu günler kişiyi yolculuğa çıkmak ya da tıbbi bir uygulamadan alıkoyardı. Bu günler takvimde renkli D harfi ile belirtilirdi.

Bazı takvimler ölmüş keşişlerin, bağışçıların ya da başka önemli kişilerin isimlerini ölüm tarihlerinin yanına eklerdi. Sayfa kenar boşluklarına yazılabilirlerdi. Bu gibi eklemeler bu dönemden günümüze gelen kişisel kitapların takvim sayfalarında da bulunabilir. Kitapların sahipleri önemli aile üyelerinin ya da arkadaşlarının ölüm tarihlerini onurlandırmak için bu yöntemi kullanırlardı.

Bir takvim bir kitabın kökeni ve içerdiği azizlerin belirlenmesinde kullanılacak ipuçları da verebilirdi. Örneğin verdiği azizlerin nereli oldukları biliniyorsa takvimin ya da elyazmasının kökeni, nerede yapıldığı da anlaşılabilirdi.

13.-14., hatta 15. yüzyıllarda yapılan takvimlerde burç işaretleri ya da faaliyetler küçük daireler içinde verilirken, 15. yüzyıldan sonra daha çok yer kaplamaya başladılar. Bu dönemde yavaş yavaş Roma rakamları terk edilmeye ve günümüzde kullanılan rakamlar kullanılmaya başlandı. Bu resimlerden o dönemde insanların nasıl giyindiği hakkında da fikir edinebiliyoruz. Örneğin ılık havalarda erkeklerin kolsuz yelekler giydiği ya da hiç yelek giymediği, kadınların ise önlüğü olan sade elbiseler giydiklerini görebiliyoruz. Haziran ayı gibi havanın daha sıcak olduğu havalarda mümkün olduğunca az ve kısa giyiniyorlar ve güneşten korunmak için şapka takıyorlardı. Ayrıca elyazmalarındaki takvimlerde bulunan bu resimlerden kapılar, pencereler, tabaklar, masalar, oturaklar, örtüler, evcil ya da yabancı hayvanlar, binalar, yük arabaları, genellikle tarımda kullanılan aletler, içinde üzüm ezilen tekneler, saklamada kullanılan fiçiler, ısınma şekilleri, ruhban sınıf ya da soyluların kıyafetleri, kayık el arabası ya da at arabası gibi taşıtlar, bele takılan çanta ya da cüzdanlar, bitkiler, çiçekler, köprüler, ev ya da kale çizimlerine dair bilgiler de edinebiliriz.

Keşişlerin ve Bağışçıların İsimleri Sayfanın Sağ Tarafındaki Boşluğa Yazılmış

10- O zaman takvimlerde çok fazla resim vardı?

Evet, hatta bazı takvimler çok süslüdür. Bunlar çoğu zaman burçların resimleridir. Daha lüks takvimlerde burçlar ayın işi ile birlikte verilirdi. O ayın tipik aktivitesini gösterirlerdi. Bu tohum ekme ya da hasat olabileceği gibi daha aristokratik takvimlerde şahinle kuş avlama da olabilirdi. Aylara göre yapılan resimler genelde şöyle idi:

Ocak: Kova burcunun su taşıyıcısı ve gelecek yıla olduğu kadar önceki yıla da bakan ikiyüzlü Roma zaman tanrısı Janus ile ziyafet (akşam yemeği)

Şubat: Balık burcunun balığı ve bir ateşle ayaklarını ısıtan bir erkek ya da kadın

Mart: Koç burcunun koçu ve ağaçların budanması

Nisan: Boğa burcunun boğası, çiçek toplamak ve kırsalda zevk alınan bir bahar aktivitesi

Mayıs: İkizler burcunun ikizleri ve şahinle avlanma

Haziran: Yengeç burcunun yengeci ve hasat ya da saman hasadı

Temmuz: Aslan burcunun aslanı ve buğday hasadı ya da ayıklaması

Ağustos: Başak burcu kadını ve harman yapma

Eylül: Terazî ölçekleri ve üzüm hasadı ya da şarap yapımı

Ekim: Akrep burcunun akrebi ve tohum ekme

Kasım: Yay burcunun okçusu ve domuzlar ya da yaban domuzları için meşe palamudu toplama

Aralık: Oğlak burcunun oğlağı ve domuz kesimi

Bunlar daha çok Kuzey Avrupa için geçerliydi. Güney Avrupa takvimlerinde işlerin resimleri daha ılık bir iklime göre ayarlanabiliyor ve buna göre bir ay kaydırılabiliyordu.

Balık Burcunun Balığı ve Ateşte Ayağını Isıtan Kişi, Şubat Ayı

11- Takvimlerdeki farklı renkler neyi ifade ediyordu?

Bazı yortular diğerlerinden daha önemliydi. Hz. Meryem'in göğe yükselişi (15 Ağustos) gibi yortular, arife gecesi ibadeti ile başlar ve sonrasında 8 gün sürerdi. Kutlama bu bir haftalık sürede devam ederdi. Bazı önemli yortular ise böyle bir özellik taşıyordu. Yortuların önem dereceleri arasındaki farklılık renklerle gösterilirdi. Takvimlerin çoğunda yortuların çoğu siyah ya da koyu kahverengi, önemli yortular kırmızıydı, bu büyük gün anlamına gelirdi. Bu yüzden takvimlerin çoğu bu iki renkle doluydu. Bazı takvimler üç renk kullanırlardı: En önemli yortular altın rengi, daha az önemlileri kırmızı ve en az önemlileri siyahtı. Başka renkler de kullanılabilirdi örneğin 15. yüzyılda yazılan bir takvimde mavi, yeşil ve kırmızı kullanılmıştır. Geç dönemde önemli tarihler için altın rengi kullanımı yaygındır. 4 renk kullananlar da vardır. 15. yüzyıl İngilteresi'nden bir örnekte mavi, mor, kırmızı ve siyah kullanılmıştır.

12- Sütunlardan bahsettiniz, bu sütunlardan ne anlamamız gerekiyordu?

Takvimlerde her gün için bir satır belirleniyor ve bu satırlar günler hakkında çeşitli bilgiler veren sütunlarla kesiliyordu. Genelde en sağ sütunda azizlerin isimleri ya da kutlanan bayram günleri, Petrus ya da Pavlus gibi önemli azizlerin günleri ve tatiller kırmızı yazılıyordu, bunlara *kırmızı harf günü* deniyordu. Başka bir sütunda Roma rakamıyla yazılan sayılar *Altın Sayılar* olarak adlandırılıyordu ve ayın evrelerini belirtiyorlardı. Bu sayılar yıldan yıla farklılık gösteren Paskalya tarihini belirlemek için kullanılıyordu. Diğer bir sütunda A harfinden G harfine kadar 7 harf sürekli sıralanıyor ve haftanın günlerini gösteriyordu. Geç Orta Çağ'a kadar insanlar Roma'nın kullandığı aynı takvim yöntemini kullandılar.

Altın Sayıları biraz açayım. En dıştaki sütunda genelde 1'den 19'a kadar Roma rakamları yer alıyordu. Bu sayılar Altın Sayılar olarak biliniyor, herhangi bir yılda Paskalya tarihini bulmaya yardımcı oluyorlardı. Paskalya yortusu kilisenin en önemli yortusudur. Tarihi değişebilir bir tarihtir çünkü ay döngüsüne bağlıdır. Paskalya gün ve gecenin eşit olduğu bahar ekinoksundan sonraki ilk dolunayı izleyen Pazar günü kutlanırdı. Altın Sayılar ne zaman yeni ay görünecek onu söylerdi ve ondan 14 gün sonrası da dolunaydı.

Her yeni yılın ilk günü (1 Ocak) A harfiyle gösteriliyordu. 321'e kadar hafta 8 gündü ama sonrasında 7 güne düşürüldü ve günler H yerine G harfiyle biter oldu. A'dan G'ye kadar olan harfler sürekli tekrar ederdi. Bunlar *Dominical* harflerdi, yıl boyunca pazar günlerini gösterdikleri için ve pazar günü Hz. İsa'nın günü olduğu için bu ad verilmişti. Yılların da harfleri vardı. Bunu belirlemek için yıldaki ilk pazar günü hangi güne geliyorsa onun karşılık geldiği harf kabul ediliyordu. Örneğin 1545 yılının Ocak ayının ilk pazar günü 4 Ocak idi ve 1 Ocak ile başlayan harf sıralamasında 4. harf D olduğu için bu yılın harfi D harfi idi.

Sütunlardan birinde seri halde bulunan Roma rakamları, tarihe karar vermek için, ayın bu üç anahtar unsuruyla birlikte kullanılırdı. Roma rakamları *nonae*'dan *idus*'a geriye doğru şu şekilde sayılırdı: Sekiz, yedi, altı, beş, dört, üç, iki, *idus*. Okuyucular tarihi belirlemek için geriye doğru sayardı ve hem başlanılan gün hem de ayın ilgili evresindeki gün bu sayıma

dâhil edilirdi. Örneğin Aralık'ın 10. günü, aralık takviminde, *idus*'dan önceki 4. gün olarak gösterilirdi. *Idus*'dan sonraki tüm günler bir sonraki ayın *kalendae*'ına doğru geri sayımla numaralandırılıyordu.

13- Takvimler bugünkü gibi tek başlarına mı yazılıyordu yoksa başka bir eserin parçası mı oluyorlardı?

Pek çok elyazmasında takvim bulunabilirdi çünkü Orta Çağ Avrupası'nda zamanı kaydetmek çok önemliydi. Takvimler genelde tek başlarına bulunmazlar, başka metinlerle örneğin tarih kitapları, yıllıklar, teolojik eserler gibi eserlerle aynı elyazmasında verilirlerdi. Zeburların ortak özelliği takvim içermeleridir. Noel ve Epifani gibi bazı büyük Hristiyan yortu günlerini işaret ettikleri için bu tür kitapların litürjik fonksiyonuna yardım ederlerdi. Bir azizin günü, öldüğü ya da şehit olduğu günde kutlanırdı.

Saatler Kitabı denen ve özellikle Geç Orta Çağ'da Kuzey Avrupa'da çok popüler olan dua kitapları genellikle bir takvim ile başlardı. Bu takvim azizlerin günlerini ve diğer kutsal günleri belirlemeye yarardı. Her ay bir sayfada yer alırdı. Önemli tatil günleri kırmızı ile yazılırdı, bu günler daha lüks olan kitaplarda altın rengiyle yazılırdı. Aslında Saatlerin Kitabı denen eser türünün hepsinde takvimler bulunur. Bu kitaplar, tıpkı litürjik kitaplar gibi, temelde kilisenin kontrolünde olmayan laik halk tarafından kullanılırdı. İçinde takvim olan diğer bir eser türü resmi litürjik kitaplardı, bunlardaki takvimler çok daha karmaşıktır. Öte yandan dua kitaplarının ve Zeburların takvimleri daha fazla bilgi içerir. Orta Çağ sürerken litürjik takvim daha da dolu hale gelmiştir. Kilisenin zamana bağlı yortuları ve azizlerin yortularını üst üste getirme sistemi, aralarında bir hiyerarşi oluşmasını gerekli kıldı. İki kutlama aynı güne denk geldiğinde, rahip önceliğin hangisine ait olduğunu bilecekti. Gerçek litürjik hizmetin karmaşıklığını gösteren bu hiyerarşi, sıklıkla kilisenin resmi litürjik kitaplarındaki takvimlerde görülür. Bunların içeriği dikkatli bir şekilde kontrol ediliyordu.

Bir Anglo Sakson Takviminde Avlanma Sahnesi

14- Franklara değinmeden geçmeyelim, Frankların zaman hesaplamasına bir katkısı oldu mu hocam?

Franklar pek çok konuyla ilgilendiler, zaman hesaplaması da bunlardan biriydi. İlk hanedanları Merovenjler döneminde 737'de Paskalya tarihlerinin hesaplanması için *computus paschalis* adında bir çalışma yapıldı. İkinci hanedan Karolenjler döneminde çan kullanımı insanlara zaman hakkında bilgi veriyordu. El çanı din adamlarına günlük dua saatlerini, çan kulesi ise halka kilisede dua saati olduğunu duyuruyordu. Günün çan sesleriyle bölümlere ayırdılar, bu yeni bir yöntemdi. 789'da Şarlman tüm rahiplerin mezmur, nota, melodi, gramer ve *computus* konusunda bilgilenmelerini şart koştu (*psalmos, notas, cantus, compotum, grammaticam.....bene emendate*). Sonraki kanunnamelerinde de bunu birkaç kez tekrarladı (*ut cantum et compotum sciat*). Karolenj saray okulundaki müfredat, Merovenj Galyası'nda ve Anglo Sakson İngiltere'de olduğu gibi Hıristiyan temelliydi. Basit aritmetik bilgi *computus* aracılığıyla öğretilmeliydi çünkü bu şekilde, takvimi anlamak, ayın evrelerini hesaplamak (böylece Paskalya ve diğer yortular hesaplanabilecekti) ve temel aritmetik kurallarını bilmek mümkün olacaktı. Yorklu Alcuin, Şarlman'a yazdığı mektuplarda ona bilgiler verdi. *De cursu et saltu lunae* adlı eserin yazarı Alcuin, Karolenj saray okulunda, Bede'nin geleneğini izleyen kişiydi. Ayrıca Şarlman Roma ay adlarını doğaya yakın kendi dilinde adlarla değiştirmek istedi. Biyografi yazarı Einhard'dan öğrendiğimize göre her birine yeni adlar verdi. Ayrıca bu konuda öğrenilmesi gereken her şeyin 150 bölüm, 7 ciltlik devasa bir eserde toplanmasını sağladı. 809'da meydana getirilen bu esere *Aachen Ansiklopedisi* ya da *Libri computi* adı verilmektedir. Bu eser *computus* ilminin yaygınlaşması için önemliydi ama planlandığı kadar geniş bir kullanım alanı olmadı tabi bunda çok geniş olmasının da payı vardı. Bugüne kadar bilinen 3 kopyası vardır ve hiçbiri Karolenj kraliyet ailesinin üyeleri için yapılmamıştır. Bu eserden sonra da âlimler çalışmaya devam ettiler. 818'de *Liber calculationis* yazıldı. Yine 810-830 yılları arasında bir eser derlendi. Bu eserde Sevilalı Isidore ve Bede'den alıntılar vardır. Ayrıca derleyici Tourslu Gregory'nin az bilinen *De cursu stellarum* adlı eseri gibi eserleri de kullanmıştır. Alcuin'i Hrabanus Maurus takip etti. Eseri *De computo* 820 civarında yazıldı. 987'de Fleuryli Abbo *Computus vulgaris* adlı bir eser yazdı. Aurillaçlı Gerbert, Notker, Reichenaulu Hermann, Adalbert, Abelardus, Roger Bacon da bu konuda yazarlar arasındaydı. Sonuç olarak Karolenjler zaman hesaplaması ile yakından ilgilenmişlerdir.

15- Peki hocam Antik dönemde ya da Orta Çağ Avrupası'nda saat kullanılıyor muydu?

Herodotos'un dediğine göre güneş saatleri Babil kökenliydi. Su saatlerinin ise Mısır kökenli olduğu bilinmektedir. Yunanlar da güneş ve su saatini biliyordu. Hatta sadece sabit değil, yolculukta kullandıkları taşınabilir güneş saatleri de vardı. Tek tek saatlerin Hıristiyanlar için önem kazanması, 6. yüzyılda, Aziz Benedikt'in tarikatı için kurallar yazması ile gerçekleşmiştir. Bu kuralların bir kısmı her gün keşişlerin toplandığı alanda okunmalıydı. Herkes güneş ya da su saatine bakıp ibadetini vaktinde yerine getirmeliydi. Benedikt gün içerisinde yapılacak dua ve işlerin saatlerini belirledi, buralarda okunacak dualar ya da mezmurlar ve süreleri de belli olduğu için her işe saat biçebildi. Bu saatler mevsimlere göre ufak değişikliklere uğruyordu. Saat kullanımını Erken Orta Çağ'da çok istenen bir şeydi, özellikle din adamlarının saat kullanması teşvik ediliyordu. Tanrı'ya ibadet edecek kişinin bu

görevi hakkıyla yerine getirmesi için gece hangi saatte kalkıp Tanrı'ya sesleneceğini bilmesi gerekiyordu. Barbarlar da Roma saatlerine hayrandı. Harun Reşid'in Şarlman'a 807'de bir su saati gönderdiğini yine Einhard'dan öğreniyoruz. Pirinçten yapılmış olan bu su saatinde bir saatlik süre dolduğunda metal bilyeler bir tür gongun üstüne düşüp ses çıkartıyor, aynı anda, mekanik olarak açılıp kapanan kapılardan 12 atlı asker çıkıyordu. Bunlar 9. yüzyıl Avrupası için çok ilginç şeylerdi. Kum saatleri ise 14. yüzyılda ortaya çıktı.

16- Son olarak Gregoryen takvimi ne getirdi?

15. yüzyılda Jülyen takvimi bir hafta kadar güneş takviminin gerisinde kalmıştı, ilkbahar ekinoksu 20 Mart yerine 12 Mart'a denk geliyordu. Papa 6. Sixtus (1471-1484) reforma karar verdi. Yardımcı olması için Alman gökbilimci Regiomontanus'u Roma'ya davet etti ama bu âlim 1475'teki gelişinden kısa süre sonra öldü, reform gerçekleşemedi. 4 Ekim 1582 Jülyen takviminin son günü oldu. Napolili bir doktor olan Aloysius Lilius tarafından önerilen ve papa 13. Gregorius tarafından kabul edilip 24 Şubat 1582'de *inter gravissimas* adlı (ilk iki kelimesi bunlar olduğu için bu adla anılmaktadır) papalık bildirisi ile ilan edilen bu takvimi İtalya, Portekiz, İspanya, Belçika, Hollanda ve Polonya gibi çoğu Katolik ülke hızla kabul etmesine rağmen, Batı'da herkes tarafından hemen kabul edilmedi. Bazı Protestan liderler papalığın bu kararını görmezden geldi ve Jülyen takvimi ile devam etti. Almanya, Danimarka, Norveç 1700'de, Büyük Britanya 1752'de kabul etti. Yunanistan 1924'te, malumunuz ülkemiz de 1926'da bu takvimi kullanmaya başladı. Takvimin özelliği 1582 yılının Ekim ayından 10 gün atarak bahar başlangıcını 21 Mart'a alması, artık günleri yeniden düzenlemesi ve bugün kullandığımız takvimin yapısını oluşturmasıydı.

* Metin İçindeki Görseller Britanya Kütüphanesi (The British Library) Arşivi'nden Alınmıştır.